

ELŻBIETA D. RYŃSKA *

TRADYCYJNE JAPONSKIE MATERIAŁY BUDOWLANE STOSOWANE W KSZTAŁTOWANIU WSPÓŁCZESNYCH OBSZARÓW MIEJSKICH

TRADITIONAL JAPANESE CULTURAL SOLUTIONS IN CONTEMPORARY URBAN AREAS

Streszczenie

Japonia posiada bogatą kulturę, która przez wieki wyewoluowała z oryginalnej kultury Jomon do dzisiejszej – hybrydowej – łączącej wpływy azjatyckie, europejskie i amerykańskie. Podstawowe idee przekazywane są z pokolenia na pokolenie, chociaż przez pewien czas były uważane za mało nowoczesne i starano się je zastąpić wzorcami kultury masowej. Pomimo to nadal charakterystyczne dla tego kraju są umiejętności tworzenia origami czy ikebany, a także specyficzne formowanie ogrodów i traktowanie krajobrazu jako wnętrza użytkowego.

Ostatnia dekada przyniosła znaczne zmiany w kształtowaniu współczesnego zurbanizowanego krajobrazu Japonii. Coraz częściej pojawiają się rozwiązania nawiązujące do tradycyjnych elementów kultury i sztuki, wkomponowane w całkowicie współczesne bądź wręcz futurystyczne rozwiązania architektoniczne i technologiczno-transportowe.

Słowa kluczowe: tradycyjne materiały budowlane, środowisko zrównoważone

Abstract

Japan is rich with culture which has evolved from the original Jomon tradition into a contemporary – hybrid one – joining Asian, European and North American elements. Basic ideas are passed from generation to generation, and even if for some time they have been considered as old fashioned and much was done to implement western mass culture. Still, such skills as creating origami or ikebana – are still considered as traditional. This also includes traditional garden making and treatment of the landscape as part of the building's interior.

Last decade has brought many changes in the shaping of the contemporary urban Japanese areas. Nowadays traditional cultural elements are used together with the western or even such solutions which might be considered as futuristic, as perceived within architectonic, technologic and transport means of expression.

Keywords: traditional building materials, sustainable environment

*Dr hab. inż. arch. Elżbieta D. Ryńska, Zakład Podstaw Ekonomicznych Projektowania, Wydział Architektury, Politechnika Warszawska.

1. Tło historyczne

Starożytny taoistyczny uczony Lao Tse uważał, że prawdziwe piękno pomieszczenia to pusta przestrzeń ograniczona ścianami i dachem. Jego zdaniem prawdziwe piękno można pokazać w twórczości artystycznej przez prostotę i delikatną sugestię koloru, formy czy tekstury. Umysł i pomysłowość patrzącego powinny stanowić uzupełnienie trwającego za ledwie mgnienie oka obrazu.

Powyższa idea stanowi „esencję” domu japońskiego. Filozofia Lao Tse została przeniesiona do Japonii przez buddyjskie wierzenia *zen*, które następnie stały się integralnym aspektem japońskiej kultury, charakteryzującej się unikaniem nadmiernej dekoracji, wyrazistości, ekstrawagancji czy ostentacji i preferowaniem wstrzemięźliwości, pustki – tego co współcześni architekci często określają mianem minimalizmu. Najważniejsza jest przestrzeń ukształtowana z elementów podstawowych – stanowi ona „czystą” funkcję. Współczesne budynki realizowane w Japonii tworzone są zgodnie z powyższymi założeniami, o ich wartości świadczy nie bogactwo ornamentyki, lecz wyrafinowany detal wykonany z tradycyjnych materiałów bądź zgodny z tradycyjną formą przestrzenną.

Drugim charakterystycznym elementem tworzonego otoczenia jest tymczasowość. Wewnętrzne ściany budynków są najczęściej rozsuwane, tworząc większe pomieszczenia lub łącząc przestrzeń użytkowaną z ogrodem. Ten sposób kształtowania przestrzeni jest współcześnie charakterystyczny przede wszystkim dla obiektów o funkcji mieszkalnej bądź ogólnie dostępnych przestrzeni publicznych. Czasem drewniane *shoji* zastępowane są ściankami z bambusa i trzciny. W zależności od pory roku zmieniają się drobne elementy dekoracyjne. Jednak prawdziwe zrozumienie japońskiego wnętrza użytkowego należy rozpocząć od akceptacji zastosowanych materiałów budowlanych – słomy, bambusa, papieru, drewna oraz kamienia.

Mata *tatami* – prostokątny **słomiany** element pokrywający podłogę można nadal znaleźć prawie w każdym domu, nawet tym współczesnym i niekoniecznie pełniącym funkcję mieszkalną. Tatami powstała u zarania japońskiej cywilizacji, gdy słoma była rozrzucona na klepisko w celach grzewczych. W okresie Heian (794–1185) powstały pierwsze przenośne maty, które w XV w. stały się trwałym wykończeniem całej podłogi. *Tatami* reguluje także wymiary pomieszczeń w budynkach, a tym samym długości frontonów domostw. Taki modułowy standard jest unikatowy i charakterystyczny również przy formowaniu kubatur nowych obiektów. Praktycznie w każdym nowoczesnym budynku istnieje przynajmniej jedno pomieszczenie, w którym *tatami* wykorzystane jest w sposób tradycyjny bądź jako osłona ścian lub przesłona na otwór okienny.

Historyczne teksty wskazują, że **bambus** miał kiedyś 1400 praktycznych i dekoracyjnych zastosowań. Obecnie jest również często używany, np. na ścianki działowe w modernizowanych tradycyjnych wiejskich budynkach czy jako elementy małej architektury tworzącej wnętrza ogrodowe. Bambus oraz trzcina stosowane są do zewnętrznych żaluzji zwanych *sudare*, osłaniających fasady przed nadmiernym nasłonecznieniem. Giętkość tych materiałów pozwala na podział przesłon na pionowe elementy, a także na uzyskanie pełnych plastycznego wyrazu form przeplatania się poszczególnych pasm. Bambus jest nadal stosowany jako szlachetny materiał uzupełniający we współcześnie projektowanych detalach architektonicznych oraz małych formach architektury ogrodowej.

Jeden z japońskich pisarzy napisał, że „*piękno japońskich pomieszczeń można odnaleźć w różnorodnych cieniach, ciemniejszych na tle jaśniejszych*”. Efekt ten jest uzyskiwany po-

przez zastosowanie elementów wykonanych z **papieru**. Nadal wyrabiany ręcznie papier, zwany *washi*, nadaje domostwom japońskim specyficznego charakteru. Istnieje wiele jego odmian. Na przykład otwory w wewnętrznych oknach i przesuwnych drzwiach *shoji* są wypełniane ciężkim nieprzezroczystym kremowym papierem, rozpraszającym światło wpadające do wnętrza. Gładzy i jaśniejszy typ papieru stanowi wykończenie pełnych drzwi dzielących pomieszczenia (*fusuma*). Delikatniejszy – *washi* – jest stosowany jako materiał do wyrobu japońskich lampionów (*andon*).

Drewno jest najprawdopodobniej najcenniejszym ze wszystkich materiałów budowlanych. Do połowy XX w. było ono powszechnie dostępne – obecnie, obszary porośnięte drzewostanem sosnowym, cedrowym i cyprysowym stanowią tereny zamkniętych rezerwatów. Pomimo to, drewno jest jednym z podstawowych materiałów stosowanych jako okładzina bądź jako element towarzyszący – przy wystroju współczesnych wnętrz, podobnie jak bambus.

Kamień – ten najcięższy z materiałów stosowanych w japońskich domostwach zazwyczaj wykorzystywany jest jako zewnętrzny element – fundament, a także nawierzchnia ścieżki czy elementy małej ogrodowej architektury. Podobnie jak drewno, kamień jest ceniony ze względu na swoją indywidualność. Pojedyncze głązy mogą stanowić centralny element japońskiego ogrodu – szczególnie kolorystyka, tekstura i kształt każdego z nich pozwala na uzyskanie indywidualnego waloru całości krajobrazu. We współczesnych japońskich ogrodach kamień stosowany jest bardzo często – ma nowy kształt i nowoczesny sposób cięcia, czasem zastępowany jest nieregularnymi „kształtkami” ze szkła imitującymi bloki skalne i wraz z wodą tworzą przestrzeń łączącą wnętrze budynku z otoczeniem.

Kolejnym elementem, który ukształtował japońskie wzorce, jest ceremonia związana z parzeniem i piciem herbaty. Bezpośrednio rzutował on na estetyczne walory zachowań, kaligrafię, formę i zdobienie wyrobów ceramicznych czy aranżacje kwiatowe oraz ogrodowe. Herbaciarnia jest symbolem filozoficznych idei ceremoniału. Podawanie herbaty stało się religijnym rytuałem jeszcze w Chinach, jednak w Japonii rozszerzyło swój wymiar także na obszary całkowicie świeckie, tak aby ostatecznie stworzyć kult swoistego estetyzmu do dzisiaj widocznego w wielu rozwiązaniach estetycznych, przestrzennych i materiałowych.

Zawiłości picia herbaty osiągnęły apogeum w XVI w. za czasów mistrza ceremonii Sen Rikyu Soeki, którego uważa się za prekursora formalnych ustaleń picia herbaty i sztywnych ram dla każdej z poszczególnych czynności, od rodzaju użytych filiżanek i kwiatów, aż po walor wystroju wnętrza. Soeki chciał stworzyć otoczenie, które wskazywałoby na kruchość i przejściowość otaczającego nas świata. Chciał obudzić świat duszy przez zastosowanie prostoty. Elementy jego filozofii, przede wszystkim te dotyczące tworzenia „ram” dla szerszego kontekstu otoczenia, nadal można zauważyć we współczesnym kształtowaniu obszarów zurbanizowanych.

Styl herbaciarni znalazł swoje odzwierciedlenie także w głównym nurcie architektonicznym. Jako pierwsza zaadaptowała go kasta samurajów, która uważała, że uduchowienie stanowi idealne uzupełnienie ich altruistycznych, szlachetnych celów. Samuraje stworzyli swój własny styl, zwany *shoin*, który potem rozwinęli w styl zwany *sukiya*.

Jednym z elementów, jaki został doprowadzony do perfekcji, było tworzenie oprawy wnętrza dla artystycznie ukształtowanego zewnątrz. Jest to efekt często stosowany w kształtowaniu współczesnych obszarów miejskich, w tym ogrodowych.

Najstarsza tradycja japońskich ogrodów zakłada, iż ogród odzwierciedla naturę. Tak więc miejscem kontaktu dla człowieka było naturalne święte otoczenie – w taki sposób powstało pojęcie ogrodu. Świątynie *shinto* do dzisiaj stanowią przykład łączenia natury przez wykorzystanie naturalnego środowiska, w którym znajdują się święte drzewa, takie jak np. *sakaki* (japońska odmiana kamelii) ze sztucznie utworzonymi obszarami kamiennych płaszczyzn.

Ryc. 1. Przykład klasycznego „suchego” ogrodu japońskiego
Fig. 1. An example of "a classic" dry Japanese garden

Kiedy w XIII w. do Japonii dotarł nurt buddyzmu – *zen*, wraz z nim pojawiła się szczególna koncepcja ogrodu mająca ogromny wpływ na kulturę japońską. Powyższe dotyczy nie tylko ogrodów, lecz także szerokiego obszaru wielu elementów kulturowych, takich jak ceremonia picia herbaty czy malarstwa *sumi* (czarno-atramentowe), a także sfery teatru, kaligrafii czy garncarstwa. Wszelkie aspekty współczesnego życia Japończyków także pochodzą bezpośrednio od kultury *zen*.

Ponieważ *zen* oznaczało coś, czego nie można było zobaczyć, starano się więc przedstawić ten aspekt kultury w sztuce. *Zen* dotyczy pracowitości i pilności oraz czystości dążenia – tak więc kapłani stworzyli kontemplacyjne ogrody *ishidateso*, co dosłownie oznacza „kładzenie kamieni przez kapłana”. Kamienie są ogromnie ważne w kulturze Japonii – tutaj mają życie duchowe, podobnie jak zwierzęta i rośliny i stanowią najważniejszy element w tworzeniu ogrodu *zen*.

2. Zastosowanie tradycji we współczesnych rozwiązaniach

Ścieżką do prostoty w ogrodzie *zen*, zarówno współczesnym, jak i dawnym, jest przedstawienie elementów natury w jak najprostszej formie, bez roślin i bez elementów wodnych. W taki sposób powstał „suchy”, kamienny ogród *karesansui*. Za pomocą piasku i różnej wielkości kamieni można pokazać właściwie wszystko.

Inne wypracowane elementy to **punkty widokowe** oraz **kompozycja** – kierująca odbiorem krajobrazu ogrodowego przez użytkownika. Takie efekty można uzyskać przez nakierowywanie linii wzroku, pokazywanie tylko fragmentu widoku, ukazywanie tego samego widoku z różnych kątów patrzenia (sekwencja lub alternatywa). Jednym z najsilniej oddziałujących rozwiązań jest „pożyczony widok” *shakkei*, w którym fragment dalekiego krajobrazu stanowi jeden z elementów ogrodu otaczającego obserwatora. Powyższe rozwiązania stosowane są również we współczesnych obiektach, m.in. w budynku Ambasady Kanadyjskiej, Asian Gate. W tym konkretnym przypadku wykorzystano różne faktury, kształty i barwy kamieni, a jednocześnie współcześnie zagospodarowano otoczenie budynku jako tło widokowe.

Współczesny suchy kamienny ogród *karesansui* jest integralnie związany z buddyjską kulturą *zen*. Inspiracją dla jednego z nich, zrealizowanego już na początku XXI w., ogrodu był fakt, że ojciec właściciela przez wiele lat zbierał kamienie o charakterystycznej formie. Podczas projektowania ogrodu architekt krajobrazu – **Takehara** – postanowił zachować związki pomiędzy głównymi kamieniami już znajdującymi się w ogrodzie. Usunął jednak drzewa i większość roślin, starając się zrealizować spójną całość. Podstawowym założe-

niem stała się koncepcja prostoty formy kamiennej. Klasycznym rozwiązaniem dla ogrodu kamiennego jest biały piasek, oznaczający wodę, jednak Takehara zmodernizował tę koncepcję przez zastosowanie *warikuri-ishi* – łamanego kamienia. Użycie różnych wielkości kamiennych brył pozwala na bardziej dynamiczną prezentację płynącej wody, podobnie jak w atrialnym ogrodzie Masuno w Kojimachi. Dom i ogród mają tworzyć razem osnowę dla zasady projektowej „stać” i „patrzeć” – zmuszają zwiedzającego do przyjęcia konkretnej trasy poruszania, a tym samym obejrzenia ustawionych przez projektanta scen – pejzaży. Podstawową zasadą tworzenia takiego ogrodu jest częściowe blokowanie pola widzenia w celu wymuszenia zainteresowania zwiedzającego. Projektant chciał przede wszystkim kontrolować bezpośredni widok od strony wejścia z ulicy. Krótka ścieżka prowadzi do frontowych drzwi budynku, a następnie do współczesnego pokoju *tatami*. Gdyby nie było przepierzenia, wchodzący miałby bezpośredni widok na suchy ogród. Jednak projektant chciał stworzyć element zaskoczenia i ukształtował pomieszczenie, którego forma zmusza wchodzącego do przykucnięcia i zobaczenia, co kryje się za przesłoną. Z półotwartego pomieszczenia korytarz prowadzi gościa do dalszej części budynku, skąd widoczny jest cały ogród.

Jednym z charakterystycznych elementów japońskiego ogrodu jest wprowadzenie przestrzeni zielonej do wnętrza budynku. Takim współczesnym przykładem – w pewnym sensie skrajnym – jest budynek należący do Suiko Nagakura, zajmującej się artystycznym garn-carstwem. Podstawą rozwiązania była podłoga z ubitej ziemi – tradycyjne rozwiązanie (**doma**) pochodzące z klasycznej architektury Japonii. Wewnętrzny ogród stanowi fragment wnętrza budynku – formę korytarza, podczas gdy konwencjonalne pomieszczenia wyłożone są *tatami* i umiejscowione na platformie położonej powyżej poziomu ziemi. Przed wybudowaniem budynku na tym miejscu znajdowały się pola uprawne i właśnie typ roślinności towarzyszącej polom uprawnym nadal stanowi przeważającą część roślin, a także lokalnej fauny, która znajduje się w budynku. Rośliny pojawiły się samoistnie. Artystka stwierdziła, że naturalne formy dobrze harmonizują z jej twórczością.

Nowy biznesowy obszar Kojimachi znajduje się w centrum Tokio, gdzie wznoszone są przede wszystkim ogromne hotele oraz budynki biurowe. Brakuje większych, zielonych powierzchni, tak więc nowa inwestycja hotelowa budowana przy finansowym udziale rządu japońskiego miała z założenia je uwzględniać. Wybrany w konkursie projektant **Masuno** uważał, że typ ogrodu *zen* powinien być stosowany nie tylko na terenie świątyń i wcześniej projektował już podobne ogrody w otoczeniu muzeów, hoteli i bibliotek. W tej konkretnej lokalizacji miał do zaprojektowania trzy przestrzenie: dwie na czwartym piętrze, w której zazwyczaj odbywają się przyjęcia ślubne oraz jedną na parterze w pobliżu kawiarni i obszaru recepcji. Zamiarem projektanta było stworzenie naturalnej atmosfery zachęcającej do kontemplacji oraz rewitalizacji ducha. Założył „wizję absolutnego spokoju, jak gdyby użytkownik znajdował się w głębi górskiego lasu”. Trzy powierzchnie łączą się w jedną całość i noszą nazwę **Ogrodu Błękitnych Gór i Zielonej Wody** – oznaczających Nirwanę oraz Naturę. Wybrany układ elementów kamiennych również odnosi się do symboliki i kosmologii buddyźmu. Stworzono tutaj np. pięć szczytów kosmicznych gór w centrum wszechświata otoczonych przez siedem kręgów górskich i morskich. Szczęśliwe są także liczby nieparzyste – i tak na czwartym piętrze stworzono trzy grupy jedenastu skał. Jedna ze skał ma wyrzeźbiony okrąg reprezentujący słońce. Podobnie więc jak w buddyjskiej kosmologii, Słońce i Księżyc okrążają kosmiczną górę. Dwoma najważniejszymi drzewami są klon oraz japoński wiąz, uznawany za drzewo uświęcające wodę i będące

symbolem pomysłowości. W sztuce japońskiej góry stanowią nieodłączną część wody – tutaj reprezentowaną przez suchy żwir i kamienie. Na parterze budynku można było jednak wykorzystać prawdziwą wodę – projektant zaaranżował w wodzie jedenaście kamieni. Tło, niczym malowidło na zwoju, stanowi wodospad oraz ściana wykonana z dwóch rodzajów kamieni, z których dolna warstwa została przycięta w sposób umożliwiający rozpraszanie wody w pojedyncze krople.

Ryc. 2. Fragment nowej dzielnicy Tokio – Tęczowy Most (fot. autor)

Fig. 2. View of a new urban complex – Rainbow Bridge

Pod koniec XX w. tradycyjne materiały budowlane oraz sposób kształtowania klasycznych, stosunkowo niewielkich powierzchni użytkowych, zaczęto stosować także w nowych miastach japońskich, w których wysoki poziom nasycenia infrastrukturą technologiczną oraz sposób kształtowania założeń urbanistycznych niejako predestynuje do miana miast XXI w.

Jednym z wielkoskalowych założeń urbanistycznych łączącym najlepsze z tradycyjnych i współczesnych rozwiązań układów przestrzennych jest nowa dzielnica Tokio, zlokalizowana w pobliżu portu lotniczego na terenie starych doków portowych. Utworzone sztucznie nasypowe wyspy połączone są z lądem stałym przez Tęczowy Most. Obiekt powstał dzięki wysiłkowi współczesnych japońskich projektantów stosujących oprócz współczesnych materiałów, takich jak żelbet, stal, aluminium i szkło oraz najnowszych technologii budowlanych, również drewno, bambus, papier ryżowy oraz kamień. Podstawowym modułem konstrukcyjnym budynków nadal pozostała mata *tatami*. Charakterystyczne są ultrawspółczesne detale architektoniczne, które, chociaż wykonane w żelbecie, wzorowane są na tradycyjnych formach zdobniczych. Budynki ustawiono w zielonej przestrzeni, częściowo tworzonej przez enklawy pozostawionych w naturalnym stanie ekosystemów, tworząc tym samym tło obrazowe i przenikanie się planów. Całość obszaru jest skomunikowana za pomocą podwieszanej szybkiej kolei, której przystanki zlokalizowane są na poziomie drugiej kondygnacji, pozwalając tym samym na efektywne wykorzystanie przestrzeni niezabudowanej oraz zlokalizowanej na parterze i pierwszym piętrze jako rekreacyjnej przestrzeni zielonej wnikażącej do wnętrza pomieszczeń użytkowych.

Literatura

- [1] Ryńska E.D., *Architekt w procesie kształtowania harmonijnego środowiska*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa 2004.
- [2] Ryńska E.D., Materiały własne, niepublikowane – cykl wykładów dotyczących architektury japońskiej oraz wpływu naturalnego środowiska na kształtowanie form architektonicznych, Wydział Architektury Politechniki Warszawskiej, 2004–2007.
- [3] Shunmyo M., *The Modern Japanese Garden*, Toppan Printing Company Limited, 2002.